

Абдыразакова З.М.

**БОРБОРДУК АЗИЯ ЖАНА ЕВРОПА БИРИМДИГИНИН ГЛОБАЛДЫК
КЫЗЫКЧЫЛЫКТАРЫНЫН СФЕРАСЫНДА**

Абдыразакова З.М.

**В СФЕРЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

Z.M. Abdyrazakova

CENTRAL ASIA IN GLOBAL UNITY EUROPEAN INTERESTS

УДК: 947.1(575.2)(043.3)

Макалада Борбордук Азиянын Европага болгон кызыкчылыгы каралган.

This article discusses ineres Central Asia to Europe.

Европа Биримдигинин Борбордук Азиядагы саясатын карап чыгуудан мурун, анын Борбордук Азия мамлекеттери, анын ичинде Кыргызстан менен мамилелеринин өнүгүүсүнө таасир этип жаткан тарыхый, табигый-географиялык жана башка факторлорго кыскача токтолуп кетүү керек.

Дүйнөлүк саясий картадан СССРдин жок болуп кетиши, мурунку советтик республикалардын эл аралык мамилелер системасындагы ролун жана ордун түп тамырынан бери өзгөрткөн. Борбордук Азиянын жаңы көз карандысыз мамлекеттери дүйнөлүк коомчулукта толук кандуу мүчө катары кирүүсү бир топ кыйынчылыктарды жараткан. Анткени, аталган мамлекеттердин бул багытты эч кандай тажрыйбасы жана базасы жок болгон. 1990-жылдары Борбордук Азиянын бир да мамлекети дүйнөлүк проблемаларды чечүүгө аракет кыла алмак эмес эле. Бирок, ага карабай алар өздөрүнүн тарыхынын өнүгүүсүндө биринчилерден болуп мамлекеттүүлүккө жетишкен соң эл аралык саясий аренага өз алдынча мамлекет катары чыгышкан¹.

Экинчи тараптан, советтик жогорку державанын кулашы Европа мамлекеттеринин Борбордук Азиядагы пайда болгон вакуумду толтурууга аракетин күчөткөн. Анткени, ал жерде ошол мезгилде өзүнүн таасирин күчөтүүгө аракет кылган күчтөр болгон эмес. Алар бул аймакта Кытайдын таасиринин күчөшү же исламдын таасиринин күчөшү, авторитардык негизде өнүгүп жаткан Россия кайрадан өз таасирин күчөтүп жиберилинен чочулашкан. Европа өлкөлөрү аймактын бай табигый ресурстарына кызыгышып, аталган аймакта базар экономикасын, демократияны, мыйзамдын үстөмдүгүн жана адам укугун камсыз кылуучу баалуулуктарды жайылтуу максаттары менен келишкен. Булардын бары Европа мамлекеттерин 1990-жылдардын башынан бери эле бул аймака көңүл кош мамиле жасабоого шарт түзгөн.

Батыш Европада дүйнөнүн азыркы өнүгүүсүнө карата өзүнүн бир позициясы бар. Бул жерде

ааламдашуу жараяны биригүүгө, элдердин жакындашуусуна жана коомчулуктун ачык өнүгүүсүнө жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзөт деп эсептешет. Европалыктардын ою боюнча ааламдаштыруу процессинин жаңы мүмкүнчүлүктөрдү жаратып эле тим болбостон, жаңы проблемаларды да (миграция, энергоресурс проблемалары ж.б.) пайда кылат. Алардын пикири боюнча бул процесстер дүйнөлүк коомчулук үчүн жоболдуу проблемаларды чечүүдө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү жаратат. Ошондуктан Батыш Европа мамлекеттеринин эл аралык институттардын ролун жогорулатууга, жоболдуу проблемаларды чечүүгө мүмкүнчүлүк түзгөн жаңы эл аралык укуктук нормаларды иштеп чыгууну талап кылууда².

Европа Биримдиги дүйнөлүк саясатта АКШдан айырмаланып эл аралык проблемаларды чечүүдө күч колдонбой, макулдашуу аркылуу гана абалды жөнгө салса болот деген позицияда турат. ЕБнин мындай аракети анын эл аралык аренда кадыр баркынын өсүшүнө ыңгайлуу шарт түздү. Жоболдуу климат, эл аралык укук жана адам укугун сактоо проблемалары боюнча Европанын козициясы кеңири колдоого алынууда. Мисалы, жарды мамлекеттерге көргөзүлүп жаткан жардамдардын дүйнөлүк көлөмүнүн 70% Европа Биримдигине тура келет. Бул көрсөткүч АКШ көргөзүп жаткан жардамдардан төрт эсеге көптүк кылат³.

Европалык Биримдик өзүнүн максаттарына жетүү үчүн жана дүйнөлүк проблемаларды чечүүдө эл аралык уюмдарга басым жасайт. ЕБнин эл аралык уюмдар системасынын ишмердүүлүгүн бекемдөө дүйнөлүк гегемондукка соку урат. Бир эле мезгилде эл аралык уюмдарга басым жасоо аркылуу Европанын дүйнөлүк саясатта кадыр баркы өсүүдө.

Европа Биримдигинин Борбордук Азия мамлекеттери менен өз ара мамилеси төрт негизги багытта ишке ашкан:

- демократиялык саясий механизмдерди бекемдөө жана рыноктук реформаларды алдыга жылдыруу;
- аймактагы конфликттик абалды жөнгө салуу;
- энергетика багытын өнүктүрүү жана Чыгыш менен Батышты бириктирүүчү энергетикалык жана транспорттук коридорду түзүү;

¹ Кулматова Г.К. Отношения между Кыргызстаном и государствами Запада. – М., 2003. – 15-б.

² Ширияев Б.А. Внешняя политика США. – М., 2007. – 349-б.

³ Ошол эле. – 334-б.

• коопсуздукту камсыз кылуу маселелринде кызматташуу.

Так ошол учурда ЕБги кызматташуунун «ТАСИС» программасын кабыл алган. Ал базар экономикасынын шартында демократияны өнүктүрүүгө техникалык жардам көргөзүү, Борбордук Азия мамлекеттеринин Европа Биримдиги менен байланыштарын бекемдөөгө багытталган. Андан сырткары, «ТАСИС» программасы маданий инфраструктураны өнүктүрүү багытына окшогон маданий долбоорлорду да колдоого алган.

Борбордук Азия жана Европа Биримдигинин ортосундагы кызматташуу бул эки тараптуу процесс жана ал сүйлөшүү, макулдашуулардын негизинде ишке ашуусу зарыл. Өнөктөш өлкөлөрдүн саясатчыларынын жана расмий жетекчилердин жолугушууларынын такай түрдө болушу, ЕБги менен Борбордук Азия мамлекеттеринин ортосундагы байланыштарды диалогдун негизинде өнүктүрүүгө шарт түзүлгөн. 2000-2006-жылдарга пландаштырылган программа «ТАСИС»тин ишмердүүлүгүн институционалдык, укуктук жана административдик реформаларды колдоого алуу, жеке секторлорду жана экономикалык өнүгүүгө жардам көргөзүү, өткөөл мезгилдеги социалдык кесепеттерди жоюуга көмөк көргөзүү, инфраструктуранын бир катар тармактарын өнүктүрүү, айлана-чөйрөнү коргоо жана табигый ресурстарды башкаруу, айыл чарба экономикасын өнүктүрүү, ядролук коопсуздукту сактоо жана башкалар болуп эсептелинет.

Акыркы он жылдыкта ЕБнин Борбордук Азия өлкөлөрүнө болгон финансылык жардамы 944,4 млн. еврогун түзгөн⁴. «ТАСИС» программасынын алкагында эки тараптуу негизде жүргүзүлгөн техникалык жардамдын көлөмү – 366,3 млн. еврогун түзгөн⁵. Бул эки сандардын ортосундагы айырмачылыктар каржылоонун башка булактары аркылуу жабылган: гуманитардык жардам, макрофинансыланган каржылоолор жана гранттар, бюджеттик колдоо ж.б.

2002-жылдын 30-октябрында Еврокомиссия Борбордук Азия боюнча стратегиялык планы кабыл алган. Ал боюнча Европа Биримдигинин 2000-2006-жылдар аралыгында көргөзүлүүчү жардамдарынын стратегиялык алкагы аныкталган. Бул план Борбордук Азия үчүн 2002-2004-жылдарга пландаштырылган «ТАСИС» программасын, Европалык Кеңештин Борбордук Азиялык өлкөлөр менен кызматташуусун иликтөө, андан сырткары, техникалык жардам көргөзүүнүн жаңы стратегиясы ишке ишке аша баштаган. Ебинин аталган мамлекеттерге болгон финансылык жардамынын жылдык көрсөткүчү 50 млн. еврогун түзгөн.

ЕБнин жаңы программасынын өзөгүн Борбордук Азиянын туруктуулугун жана коопсуздугун камсыз кылууга көмөк көргөзүү жана туруктуу экономикалык өнүгүүнү камсыз кылуу жана жакырчылыкты жоюу багытында жардам көргөзүү боюнча долбоорлорду ишке ашыруу болуп эсептелинет. Ошондуктан

«ТАСИС» программасы үч артыкчылык планы, алардын жалпы максаттары төмөнкүчө аныкталган:

- коопсуздукту сактоого көмөк көргөзүү жана жаңжалдардын алдын алуу;
- саясий жана социалдык жаңжалдардын булактарынан арылуу;
- сода жана инвестиция үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү.

Концептуалдык деңгээлде Борбордук Азиядагы ЕБнин саясатын иликтөөнүн эки жолун бөлүп кароого болот. Биринчиси, ЕБнин саясатын «монолиттик» бирдиктүү улуттук бирикменин үстүнөн турган Европа Биримдигинин тышкы саясий курсу катары кароого болот. Экинчиси, «Чоң жетиликке» кирген европалык мамлекеттердин (Германия, Италия, Франция жана Улуу Британия) тышкы саясий багыттарынын жыйындысы катары эсептесе болот⁶.

Азыркы күндө ЕБнин Борбордук Азия регионундагы саясатында саясий байланыштарга караганда экономикалык мамилелер жакшы жолго салынган. Анын экономикалык кызыкчылыктарынын негизин мунайдын импортун көбөйтүү жана Жакынкы Чыгыштын мунайынан көз карандылыкты жоюу болуп эсептелинет. Жакынкы чыгыштагы чыр-чатак акырындык менен коңшу мамлекеттердин аймагына жайылып жатат. Түндүк деңиздин ресурстарынын акырындык менен азайышы ЕБне кирген мамлекеттерди жаңы булактарды издөөгө, табигый чийки заттарга бай Борбордук Азиянын мамлекеттери менен жакындого мажбур кылууда.

1990-2006-жылдары ЕБнин өлкөлөрүнүн инвестицияларынын көлөмү 300-500 млрд. АКШ долл. түзгөн⁷. ЕБнин аймактык негизги экспортеру катары Казакстан эсептелинет. Ал ЕБнин өлкөлөрүнүн газга жана мунайга болгон муктаждыгынын 20%ке жакынын камсыз кылат. Казакстан Республикасынын Статистика агенттигинин так маалыматы боюнча бул экспорттогу Европа өлкөлөрүнүн үлүштөрү төмөндөгүдөй болгон: Италия 74%, Улуу Британия 11% Германия 10%. Инвестициялык жактан жогорку потенциалга ээ ЕБнин өлкөлөрү Борбордук Азиянын, анын ичинде биринчи кезекте, Казакстандын жана Түркмөнстандын коммуникациялык жана транспорттук түйүндөрүн жаңылоого аракет жасашууда⁸. Европа Биримдиги өзүнүн келечектеги стратегиясында Тынч океандан баштап Европага чейинки аймакты же «Улуу Жибек жолун» бириктирүү долбоорлоруна эң ири инвестицияларды жумшоого аракет жасашат. Бул максатка жетишүү үчүн Брюссель тарабынан эки демилге көтөрүлгөн: ИНОГЕЙТ – Европага мунайды жана газды жеткирүү максатында коммуникациянын интеграциялашкан системасын жана ТРАСЕКА (Европа – Кавказ – Борбордук Азия Транспорттук коридору) түзүү.

⁶ Волков И.В. Основные проблемы геополитического положения Центральной Азии в эпоху глобализации (на примере Кыргызстана). – Бишкек, 2007. -49-б.

⁷ Кыргыз Республикасынын Президентинин Архиви (мындан ары КР ПА) 2002. Ф.1. Д. 07-8. Л. 18.

⁸ Ошол эле.

⁴ Кулматова Г.К. Аталг. чыг.-18-б.

⁵ Ошол эле.

ТРАСЕКА программасы Евразиянын бүт аймагында макрорегионалдык процесстерди өзүнө камтыган европалыктардын бүт ойлорун ишке ашыруучу долбоор болуп эсептелинет. Планга ылайык, трансконтиненталдуу транспорттук коридор аркылуу Грузиянын карадениз порттору (Поти жана Батуми), Грузиянын жана Азербайджандын аймагындагы темир жолдорун, Түркмөнстандын, Өзбекстандын, Казакстандын, Кыргызстандын (Андижан – Ош – Кашгар) темир жол системаларын жана Кытай Эл Республикасы аркылуу Тынч океандын акваторияларына чыгууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. ТРАСЕКА программасынын алкагындагы бир катар долбоорлорду ишке ашыруу үчүн ЕБги 1993-2004-жылдары 110 млрд. доллар каржылашкан⁹.

ЕБнин Борбордук Азиядагы саясий кызыкчылыктары өтө эле чаржайыт болуп эсептелинет. Ал Европа Биримдигинин тышкы саясат боюнча бирдиктүү механизмди ушул убакытка чейин иштеп чыга электиги менен түшүндүрүлөт. Бир эле мезгилде мамлекеттердин үстүнөн турган ЕБги менен байланышкан бир катар уюмдары (Европа Кеңеши, Европа Комиссиясы жана ЕБнин министрлер Кеңеши) чечимдерди кабыл алууга катышкандыктан, ЕБнин Европанын чет жагы боюнча аныкталган тактышкы саясий багыты жөнүндө сөз кылуунун кажети да жок¹⁰.

Бирок ЕБнин бул аймакта экономикалык кызыкчылыктары өтө так аныкталган. Анда казып алуу жана энергетика ресурстарын транспорттоо негизги орунда турган. Борбордук Азиядан отун энергетикалык ресурстардын Европага ташылышы ЕБнин экономикалык кызыкчылыктарына толук түрдө жооп берет.

Өзгөчө белгилеп кетүүчү жагдай 2006-жылдын декабрь айында Европа Биримдиги бир катар мамлекеттер, анын ичинде Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өнүгүүсүн каржылоочу программалардын инструменттерин тактаган документтердин кабыл алынуусу Европа Биримдигинин Борбордук Азия республикаларындагы стратегиясынын узак убакытка багытталгандыгын тастыктап турат. ЕБги өнүгүп жаткан мамлекеттер менен кызматташууну колдоп жана бир катар иш чараларды каржылоого алууга макул болгон.

Кызматташуунун негизги максаты өнөктөш өлкөлөрдөгү жана аймактардагы жакырчылыкты жоюу, үзгүлтүксүз өнүгүүнү камсыз кылуу, демократиянын жайылтылышына шарт түзүү, адилет башкаруу, адам укугун урматтоо, укуктун үстөмдүгүн орнотуу ж.б. Билим берүү программаларынын багыттарынын негизин төмөнкүлөр түгөн: баштапкы билим берүүнүн сапатын жогорулатуу, балдардын эмгегин колдонуунун бүт түрлөрүнө каршы күрөшүү, профессионалдуу адистерди даярдоого, жогорку билим берүү системасын жакшыртуу ж.б. Андан сырткары, маданий кызматташуу, академиялык жана маданий алмашуу, өнөк-төш мамлекеттердин жана аймактардын ортосунда, Европа Биримдиги менен

мамилелерди түзүүдө бири-бирин түшүнүүчүлүккө негизделери белгиленген.

Жогоруда аталган регламент Борбордук Азия боюнча Индикативдүү программанын укуктук базасын түзгөн. 2007-2013-жылдарга карата ЕБнин аталган өлкөлөргө аймактык жана эки тараптуу негизде көргөзүлүүчү жардамдар Европа Биримдигинин стратегиясында такталган. Бул стратегия 2007-жылдын 27-апрелинде Борбордук Азиянын республикаларынын жетекчилери, донорлор, өкмөттүк эмес уюмдар менен тыгыз сүйлөшүүлөрдүн жыйынында кабыл алынган. Бул документте Борбордук Азиядагы негизги коркунучтар, андан сырткары ЕБнин бул аймактагы жоопкерчилиги, максаттары жана приоритеттери мүнөздөлгөн. Борбордук Азия республикаларын каржылоонун жалпы көлөмү 719 млн. еврону түзгөн¹¹. 2004-2007-жылдардагы Европа Биримдиги кеңейишин эске алганда Европа Биримдигинин географиялык жактан Борбордук Азияга жакын болуп калгандыгы бул документте айтылат. Эки тараптуу кызматташуу мурдагыдай эле өнөктөштүк жана кызматташуу боюнча Келишимдердин негизинде жүргүзүлөөрү белгиленген. Бир эле мезгилде бир катар маанилүү маселелер аймактык деңгээлде чечилмек болгон. 2007-2013-жылдар аралыгында Борбордук Азия аймагына көргөзүлүүчү Европалык жардамдардын максаты аталган аймактагы коопсуздукту жана туруктуулукту сактоого, аймактык кызматташтыкты күчөтүүгө көмөк көргөзүүгө багытталган¹².

Рецензент: д.и.н., профессор Нурунбетов Б.А.

⁹ КР ПА. 2002. Ф.1. Д. 07-4. Л. 76.

¹⁰ Ошол эле.

¹¹ Салымбеков А.Д. Культурная политика Европейского союза в глобальном мире. – Бишкек, 2008- 182-183-б.

¹² Салымбеков А.Д. Атал. чыг.